

Ђорђе БУБАЛО

ЕПИТИМИЈНИ НОМОКАНОН ИЗ ЦРКВЕ СВЕТОГ АРХАНЂЕЛА МИХАИЛА У СЕЛЈУ КЛИНЦИ (ЛУШТИЦА)

Кључне речи: Епитимијни номоканон, Луштица, Клинци, Црква Светог арханђела Михаила, молитва за причешће, Служба Акатисту преславном имену Господа нашега Исуса Христа.

Осим сразмерно богате рукописне збирке Манастира Савина, у српским православним црквама и манастирима Боке Которске налази се незнатан број ћирилских рукописа и старих штампаних књига. Тако стање је у раскораку с претпоставком да је успостављање млетачке власти над читавом Боком, до краја друге деценије XVIII века, створило повољније услове за чување црквених ризница, о чему сведочи управо савинска, у коју су се слиле бројне драгоцености из Манастира Милешеве и Требиња. Разумљиво је да су књиге страдале и након тога, од небриге, незнања, материјалних побуда, ратних разарања и пожара.¹ Али, по свој прилици, најосетливији ударац црквеним библиотекама Боке задала је трговина рукописима коју су за Вука Караџића организовали и водили његови бокешки сарадници – Вук Поповић и Вук Врчевић, а самостално и парох маински Филип Тановић. Многи вредни примерци који данас красе рукописне збирке Руске националне библиотеке (збирка Погодина) у Санкт Петербургу, Аустријске националне библиотеке у Бечу и Државне библиотеке у Берлину потекли су управо из Боке.²

У Инвентару ћирилских рукописа у СФРЈ Димитрије Богдановић евидентирао је, осим савинске збирке,³ само четири рукописа у Боки – псалтир с последовањем у Цркви Ризе Богородице у Бијелој, псалтир у манастиру Подластва, апостол и пролог стиховни у Цркви Св. Спа-

¹ Уп. С. Станојевић, *Историја српског народа у средњем веку. Књига 1. О изворима*, Београд 1937, 258–308.

² О продаји србуља из Боке в. С. Станојевић, нав. дело, 218–257; Г. Добрашиновић, *Вук и србуље*, Свеске Матице српске. Грађа и прилози за културну и друштвену историју. Серија књижевности и језика св. 9, Нови Сад 1999.

³ Д. Богдановић, *Инвентар рукописа манастира Савине*, у: Д. Медаковић, Манастир Савина, Београд 1978, 89–96.

са на Топлој.⁴ Неки рукописи су му промакли или се за њих још није знало. Рецимо, један служабник и један требник с епитимијним номоканоном (Псеудо-Зонара) из Цркве Св. Димитрија у Наљежићима (Грбаљ).⁵ Када је 1986. извршен попис рукописа и старих књига у црквама општине Херцег Нови, дошло се до нових открића – фрагмент осмогласника у Цркви Покрова Пресвете Богородице у Кумбору, два фрагмента требника и непотпуни епитимијни номоканон у Цркви Светог арханђела Михаила у селу Клинци (Луштица).⁶

Међу овим луштитичким рукописима, обимом, садржином и старином истиче се препис епитимијног номоканона. Иако се у уском кругу посећених за Луштитички препис могло знати најраније откада је пронађен у цркви Светог арханђела Михаила у селу Клинци, а потом и рестауриран у Народној библиотеци у Београду, а доцније и преко сумарног описа Веселина Песторића у часопису Бока 2005,⁷ он је остао непознат, или бар није помињан, а камоли коришћен у проучавањима правних зборника пенитенцијалне садржине.

Рукопис формата 15,2×11 цм писан је на хартији, уставним писмом, мрким мастилом. Текстурални блок је просечне величине 10,5×7,5 цм, исписан у 20 редова.⁸ Киноваром су изведени наслови, иницијали и (недоследно) бројеви правила. Од 5. листа 10. свешчице, иницијали су украшени. Рукопис је непотпун. У садашњем стању састоји се од 13 свешчица, од којих 1, 11, 12. и 13. нису целовите. Свешчице су нумерисане словима с бројном функцијом и то од 2. до 5. (В, Г, Д, Е) на средини доње маргине предње стране 1. листа и полеђине последњег, 8. листа, а од 6. до 10. свешчице (З, С, И, Ђ, Ј), само на полеђини последњег листа. За остале се то не може рећи са сигурношћу јер им недостају први и последњи лист, или само први. Рукопис сада има укупно 91 лист, који су нумерисани арапским цифрама, графитном оловком, на средини горње маргине, према садашњем редоследу, утврђеном повезивањем у дашчане корице пресвучене кожом. Нажалост, немам податке о воденим знацима, а према одликама писма, може се претпоставити да рукопис није старији од XVI века, а вероватно је преписан у XVII веку.

Првој свешчици (А) недостају 1. и 2, 7. и 8. лист. Преостала четири

⁴ Д. Богдановић, *Инвентар ћирилских рукописа у Југославији (XI–XVII века)*, Београд 1982, бр. 127, 1157, 1241, 1358.

⁵ Ј. Недељковић, *Две старе српске рукописне књиге из Боке Которске*, Археографски прилози 14 (1992) 55–66.

⁶ В. Песторић, *Попис књижног фонда православних цркава са подручја општине Херцег-Нови*, Бока 25 (2005) 213–219. Топаљски рукописи које наводи Богдановић нису евидентирани у попису В. Песторића.

⁷ Исто, 217–218.

⁸ Пошто опис рукописа почива на снимцима, подаци о формату и повезу преузети су од В. Песторића.

листа били су волантни и погрешно су увезани. Први и други лист заменили су места, као и трећи и четврти. Њихов првобитни редослед био је: 2-1-4-3 (према новој нумерацији). Дакле, садашњи 1. лист био је првобитно 4, 2. је био 3, 3. је био 6, а 4. је био 5. И свешчици 11 недостају четири листа, али се не може са сигурношћу рећи која. В. Песторић сматра да су то прва два и последња два, као и код прве свешчице. Међутим, садашњи последњи лист има словну бројну ознаку на доњој маргини полеђине (АI), исто као и претходних девет, целовито сачуваних свешчица. Пошто се управо, према њиховом узорку, може са сигурношћу рећи да је писар неизоставно нумерисао сваку свешчицу словним цифрама на полеђини њеног последњег листа (без обзира на то да ли је бројчано означавао свешчицу и на њено првом листу), онда би и у случају 11. свешчице то значило да је сачуван последњи лист. А с обзиром на то да текст на четири сачувана листа (садашњи 77–80) тече непрекидно, дало би се претпоставити да су изгубљена прва четири листа. Међутим, текст који недостаје између последњег листа 10. свешчице и првог сачуваног листа 11. свешчице заузимао би простор не већи од два листа формата Луштичког рукописа, а то би могло да значи да је свешчица већ у време настанка рукописа имала шест листова, тј била је тринион, а не кватернион. Није необична појава код старих рукописа да свешчице имају мање, али и више листова од уобичајених осам. У свешчици 12 (ВI) недостају први и осми лист, а последња, 13. свешчица (ГI) сада има пет листова (87–91), недостаје јој један лист с почетка и најмање један с краја.

Садржина рукописа је следећа:

Fol. 1r–7v: Уводни одељак епитимијног номоканона (упутство духовнику за исповедање), без почетка, изгубљеног с прва два листа 1. свешчице. Текст почиње на садашњем 2. листу с питањима која духовник поставља ономе који се исповеда („Рци ми чедо“ итд.), тече у континуитету на 1. и 4. листу и прекида се на полеђини 3. листа при почетку поглавља „Сіе ест[ъ] расоужденіе юаніа постника“. Наставља се на 1. листу 2. свешчице (fol. 5r) нешто после почетка поглавља „Како подобаетъ д(оу)ховным[ъ] о(тъ)цем строити исповѣдаюштіих[ъ] се имь“.

Fol. 7v–44r: Правила съборнаа . ап(о)с(то)льска, и великаго василіа и других[ъ] с(ве)тних[ъ] – први део епитимијног номоканона у 230 нумерисаних правила.

Fol. 44v–78r: Различны главизны , събрани от[ъ] иного номоканона . о с(ве)штеницѣхъ – други део епитимијног номоканона. С првим листом 11. свешчице изгубљен је други део поглавља „О мѣрилах[ъ] соугоубых[ъ] . въ проданіи“ и први део поглавља „О оустроеніи пѣніа“.

Fol. 78r–80v: Сіа же м(о)л(и)тва , г(лаго)лѣма от[ъ] архіереа , или от[ъ] іереа надъ хотештимъ причестити се . праштае емоу волнаа и неволнаа съгрѣшеніа . и всако запрѣштеніе и всакоу клетвоу . и заклинаніе , разрѣ-

шае емоу . рекше трис(ве)тоѣ . таже г(оспод)оу помолим се.

Fol. 80v: М(о)л(и)тва .ѵ. томоу ж(е).

Fol. 81r–91v: Служба Акатисту преславном (преслатком) имену Господа нашега Исуса Христа. С првим листом 12. свешчице изгубљен је почетак; текст почиње непосредно пре прве песме канона 2. гласа и прекида се на почетку икоса 6. кондака. На последњем листу 12. свешчице и првом листу 13. свешчице, данас изгубљеним, налазио се остатак 6. кондака, и цео 7. и 8. кондак. Текст се наставља на 2. листу 13. свешчице (fol. 87r), на самом крају 8. кондака и до краја рукописа садржи остатак текста акатиста (кондаци 9–13), наставак канона (6, 7, 8. и 9. песма) и почетак 1. стихире 6. гласа. На изгубљеном наредном листу морао се налазити крај службе – остатак 1. стихире и 2. и 3. стихира.

Према садржини, основни део рукописа се, без двоумљења, може идентификовати као епитимијни номоканон, у науци познат под називима Павловљев номоканон, Номоканон при Великом требнику или Номоканон у 228 правила. Осим неколико краћих пенитенцијалних састава, у српском рукописном наслеђу постоје две основне верзије епитимијног номоканона, обе преведене с грчког – старији, тзв. Котелијеов (Псеудо-Зонара)⁹ и млађи, Павловљев¹⁰ – који представљају каталоге сагрешења хришћана и одговарајућих црквених казни, као приручник свештеницима за исповедање верника.¹¹ Претпоставља се да је млађи (тзв. Павловљев) епитимијни номоканон преведен с грчког на српскословенски у другој половини XV века или најкасније почетком XVI века. Сачуван је у великом броју преписа, од којих већина потиче из XVII века, мада посао њихове идентификације, пописа и филијације још није предузет.

⁹ Именује се према издавачу његова грчког текста, Жан-Батисту Котелијеу (Jean-Baptiste Cotelier), J. B. Cotelerius *Ecclesiae Graecae Monumenta*, Tomus primus, Parisiis 1677, 68–158; у издању упоредо је дат латински превод. У рукописима овај номоканон се неоправдано приписује Јовану Зонари, византијском правнику XII века, па се често и зове скраћено „Зонара“, односно у руској варијанти „Зинар“.

¹⁰ Именује се према издавачу његове руске рецензије, Алексеју Степановичу Павлову, односно према броју правила којих има у тој рецензији (и издању), А. С. Павлов, *Номоканон при большом требнике*, Ученыя записки Императорскаго Московскаго Университета, Отдел юридический, вып. 14, Москва 1897.

¹¹ О типовима и одликама епитимијних номоканона: М. Горчаков, *К истории епитимийных номоканонов (пенитенциалов) Православной церкви*, Санкт-Петербург 1874; А. Павлов, *нав. дело*, 1–78; А. И. Алмазов, *Законоправильник при русском требнике*, Санкт-Петербург 1902; С. Бојанин, *Забаве и светковине у средњовековној Србији, од краја XII до краја XV века*, Београд 2005, 25–32; исти, *Парохијска заједница у огледалу српских пенитенцијалних зборника*, Средњовековно право у Срба у огледалу историјских извора, Одељење друштвених наука САНУ, Извори српског права XVI, Београд 2009, 262–265; М. Цибранска-Костова, *Покајната книжнина на Българското средновековие IX–XVIII век: Езиково. Текстологични и културологични аспекти*, Софија 2011 (углавном користи српске преписе).

Млађи епитимијни номоканон (МЕН) састоји се од два номоканона или, боље рећи, два дела епитимијног номоканона.¹² Уз то, први део МЕН има два одељка – први, краћи одељак, с упутством духовнику за исповедање, и други, главни, који садржи грехе и казне, разврстане у већини преписа у 230 правила.¹³ Други део у већини преписа носи наслов „Различни главизни сабрани от иног номоканона“.

Дводелни МЕН српске рецензије послужио је као подлога за руску рецензију која се користила у Руској цркви почев од прве четвртине XVII века и то посредством штампаних издања и преписа. Прво руско издање је објављено у Кијеву 1620, следила су му издања 1624, 1629. и 1646, а од 1639. почиње да се штампа у Москви и то као додатак Великом требнику. Свако ново издање одликују редакцијске интервенције, попут допуна, изостављања, садржинских и стилских измена у појединим правилима. У склопу велике реформе богослужења руског патријарха Никона I, знатне измене доживео је и МЕН. Никонова редакција обелодањена је у Москви 1658. године, такође као допуна Великом требнику. Од претходних кијевских и московских издања разликује се, поред осталог, по томе што је изоставила други део МЕН и систематизовала грађу у 228 нумерисаних правила. Ова редакција постала је званична у Руској цркви и умножавана је штампаним издањима у наредним деценијама и столећима. У Руској цркви кружили су и преписи који су почивали на српском предлошку другачијем од оног који је послужио за кијевска и московска издања. Њихова је особеност и у томе што се преписују у правним зборницима, после Синтагме Матије Властара и Псеудо-Зонаре. Предлог руских преписа налази се у грани српских преписа, чији је типичан представник рукопис Библиотеке Матице српске, РР I 17 из 1615/25.

Једно од издања Никонове редакције при Великом требнику послужило је као предлог за прављење извода из МЕН (94 од 228/230 правила), преписаног у два рукописа млађе редакције Душанова законодавства, након текста Душанова законика. То су Ковиљски и Софијски рукопис, које је 1726. и 1728. преписао у Београду Стефан Стојковић, архијерејски егзарх београдско-карловачког митрополита.¹⁴

Пошто не постоји критичко издање српског МЕН, проучаваоци овога текста, уколико се не користе непосредно појединачним преписима, по пра-

¹² Тако је у већини од 50 српских рукописа с преписима МЕН, чију сам садржину могао проверити увидом или посредством описа

¹³ Тако и у већини грчких преписа (А. И. Алмазов, *Законоправљник*, 70–71).

¹⁴ Ђ. Бубало, *Извод из Епитимијног номоканона у Ковиљском и Софијском препису Душанова законодавства и његов руски предлог. Пролегомена за реконструкцију историје текста млађег Епитимијног номоканона*, Наслеђе и стварање. Свети Ђирило – свети Сава (869 – 1219 – 2019), Институт за српски језик САНУ, Београд 2019 (у штампи).

вилу заснивају своја истраживања на издању Алексеја Степановича Павлова. На ту појаву важно је упозорити јер се обично прелази преко чињенице да је Павлов издао текст према руској рецензији у редакцији патријарха Никона из 1658, дакле, само први део дводелног МЕН, у 228 нумерисаних правила. Према томе, називи Павловљев номоканон, Номоканон при Великом требнику или Номоканон у 228 правила одговарају једино његовој руској рецензији Никонове редакције. Због тога би за овај тип епитимијног номоканона, према српским преписима, било боље користити назив млађи епитимијни номоканон, за разлику од старијег (Котелијеовог или Псеудо-Зонаре).

Иако се може говорити о МЕН као посебном типу номоканона, преписи који га представљају показују велику варијантност – према садржини, броју и редоследу правила и њиховој нумерацији, језику и лексици, допунским текстовима.

У преписима код којих постоје два јасно одвојена дела издваја се више варијанти наслова првог и другог одељка првог дела:¹⁵

I-1

- а) *Правило законик* (УБ 29; УБ 43; ÖNB 103)
- б) *Правило законик с богом светим* (Хил. 304; Хил. 305; МСПЦ, Г. 63; БМС, РР I 18; АСАНУ 424)
- в) *Правила законик саборни и апостолски и иних светих* (Деч. 70; АСАНУ 47)
- г) *Сија књига глагољема законик с богом светим* (НБ 153)
- д) *Номоканон сиреч правило законик с богом светим* (МСПЦ, Г. 6; НБС 10; КNM, IX Н 12 [§ 23]; КNM, IX Н 14 [§ 22]; КNM, IX Н 20 [§ 20]; Гр. 14; БМС, РР I 17)
- ђ) *Номоканон сиреч правило законик* (НБС 650; ПБ 231; ÖNB 98 / правилу МСПЦ 6)
- е) *Номоканон сиреч правило* (КNM, IX Н 13 [§ 21])
- ж) *Номоканон сиреч законоправилник* (МСПЦ 323)
- з) *Номоканон сиреч закону правило поученије к духовному оцу* (АСАНУ 28; НБКМ 1411; БМС, РР II 51 / сабран ум. сиреч ÖNB 104)
- и) *Номоканон сиреч закону правило с богом поученије к духовном оцу* (ÖNB 113)
- ј) *Номоканон сиреч закону правило с богом светим поученије к духовном оцу* (МСПЦ, Г. 11; МСПЦ, Г. 21)
- к) *Поученије к духовном оцу и исправљеније* (Хил. 301; НБ 310; ПБК)
- л) нема I-1 (ПБ 19)

¹⁵ В. Попис рукописа.

љ) недостаје почетак или први део рукописа (МСПЦ, Г. 10; АСАНУ 51; АСАНУ 154; АСАНУ 364; ПБ 187; Син. 18; Син. 46; БМС, РР I 19; РНБ, П. 243; НБ 40; НБ 449).

I-2

а) *Номоканон сиреч законик имеје правила по скраштенију светих апостол, и великаго василија и светих сабор* (МСПЦ, Г. 6; НБС 10; МСПЦ, Г. 11; АСАНУ 47; АСАНУ 154; ПБ 231)

б) *Номоканон сиреч законик имеје правила по скраштенију светих апостол, великаго василија и светих сабор* (НБС 650; БМС, РР I 17; УБ 29; ÖNB 138 / *по скраштенију правила Син. 18*)

в) *Номоканон сиреч законик имеје правила по скраштенију светих, и великаго василија и светих сабор* (Деч. 70; МСПЦ, Г. 10)

г) *Номоканон сиреч законик имеје правила по скраштенију светих апостол, и светаго василија великаго и светих сабор* (KNM, IX Н 12 [§ 23]; KNM, IX Н 14 [§ 22]; Гр. 14; УБ 43; ÖNB 98)

д) *Номоканон сиреч законик имеје правила по скраштенију светих апостол и светих сабор и великаго василија и других светих* (Хил. 304; АСАНУ 424; ПБ 187; Син. 46; БМС, РР I 18 / *василија великаго ÖNB 167*)

ђ) *Номоканон сиреч законик имеје правило по скраштенију светих апостол и великаго василија и других светих и светих сабор* Хил. 305 / *моноканон KNM, IX Н 20 [§ 20]; ÖNB 103*)

е) *Номоканон сиреч законик имеје правила по скраштенију великаго василија и светих сабор* (ÖNB 104)

ж) *Номоканон сиреч законик имеје правила по скраштенију светих сабор* (АСАНУ 364)

з) *Номоканон сиреч законоправилник имеје правила по скраштенију светих апостол и великаго василија и светих сабор* (МСПЦ 323)

и) *Номоканон сиреч закону правило имеје правила по скраштенију светих апостол, великаго василија и светих сабор* (АСАНУ 28)

ј) *Номоканон сиреч закону правило имеје правила по скраштенију светих апостол и светих сабор и великаго василија и других светих* (KNM, IX Н 13 [§ 21]; РНБ, П. 243)

к) *Номоканон сиреч правилу законик* (ПБ 19)

л) *Номоканон сиреч правило законик имеје по скраштенију правила светих апостол и светих сабор и великаго василија и других светих* (МСПЦ, Г. 63)

љ) *Правила по скраштенију светих апостол и василија великаго, и светих сабор васељенских правила* (БМС, РР I 19)

м) *Правила саборна апостолска и великаго василија и других светих*

(Хил. 301; НБ 310, ПБК)

н) *Правила изабрана* (МСПЦ, Г. 21)

њ) *Правила изабрана от законика различнаја* (ÖNB 113)

о) *Правила изабрана и различна сабранаја от законика* (БМС, РР II 51)

п) *Закону правило о јеже како времена покајанија јоан постник скрати* (МСПЦ 6).

Након првог дела МЕН преписиван је други састав, с насловом:

а) *Различни главизни сабрани от иногo номоканона о свештеницех* (НБ 40, 153, 310 и 449; АСАНУ 28, 51, 154, 364 и 424; KNM, IX Н 12 [Š 23], IX Н 13 [Š 21], IX Н 14 [Š 22] и IX Н 20 [Š 20]; УБ 29 и 43; БМС, РР I 17; РНБ, П. 243; НБС 10 и 650; Хил. 301, 304 и 305; МСПЦ 6; МСПЦ, Г. 6, 11 и 63; ПБ 187; ПБК; ÖNB 98, 103 и 138)

б) *Различни главизни скраштени сабраније от иногo номоканона о свештеницех* (БМС, РР I 18; Син. 46)

в) без наслова (ПБ 231; МСПЦ 323; Гр. 14; Син. 18).

Правила у другом делу МЕН могла су бити без нумерације или су нумерисана, у континуитету с првим номоканоном (који у већини преписа има 230 нумерисаних правила):

а) без нумерације (БМС, РР I 17; УБ 29; РНБ, П. 243; НБС 10; АСАНУ 51 и 364; Хил. 305; KNM, IX Н 13 [Š 21] и IX Н 20 [Š 20])

б) укупно 281/2 правила (БМС, РР I 18; УБ 43; МСПЦ, Г. 6; KNM, IX Н 12 [Š 23] и IX Н 14 [Š 22]; ÖNB 98, 103 и 138)

в) укупно 333 правила (НБ 40; Хил. 304; МСПЦ, Г. 63; ПБ 187; АСАНУ 424; Син. 46).

Преписи су могли имати мање од 282 или више од 333 нумерисана правила, али и у тим случајевима није било битних одступања у садржини и обиму. Рукопис МСПЦ, Г. 11 има 184 нумерисана правила у првом делу, а у другом нумерација се прекида код броја 213, АСАНУ 154 прекида нумерацију с бројем 189 у првом делу. МСПЦ 323, Син. 18, ПБ 231 и Гр. 14 поделили су први део на 110 нумерисаних правила, а укупно имају: 120 нумерисаних правила (МСПЦ 323 и Син. 18), 125 (ПБ 231) и 155 (Гр. 14). МСПЦ 6 има 208 нумерисаних правила у првом делу, а укупно 255. У другу крајност иде препис у рукопису АСАНУ 28, који броји укупно 347 правила у оба номоканона, иако му је садржина иста као и у оним с 282 или 333 нумерисана правила. Наведена одступања у броју нумерисаних правила не значе да су преписи са више нумерисаних правила били обимнији. Заправо, садржај им је исти, само што они преписи који имају мање нумерисаних

правила обично под једним бројем сврставају правила о истом предмету. Рецимо, одељак о монасима има преко 40 правила, а само два су нумерисана у верзији од 282 правила.¹⁶

У једној редакцији, овај дводелни епитимијни зборник чак је обједињен у јединствен састав (због чега нема наслова другог дела), промењен је редослед правила и изванредан њихов број изостављен, помешана правила између једног и другог номоканона, а нумерација иде само до броја 80. Типични представници ове редакције су рукописи АСАНУ 47, Деч. 70 и МСПЦ, Г. 10. Њима треба прибројати и индивидуалне рукописе, с јединственом нумерацијом на прескоке и распоредом грађе – БМС, РР I 19 (има преглед садржаја на почетку и 86 нумерисаних правила), ÖNB 113 (116 нумерисаних правила којима су обухваћени и допунски састави; преглед садржаја на крају), БМС, РР II 51 (130 нумерисаних правила; преглед садржаја на почетку), ÖNB 104 (136 нумерисаних правила којима су обухваћени и допунски састави; преглед садржаја на крају), МСПЦ, Г. 21 (187 нумерисаних правила); ПБ 19 (189 нумерисаних правила); IX Н 16 [§ 19] (222 нумерисана правила којима су обухваћени и допунски састави; преглед садржаја на крају).

С обзиром на то да је истраживачима канонског права доступно више десетина преписа МЕН, поставља се питање, може ли још један препис – Луштички – допринети бољем познавању овог правног споменика и његове рукописне традиције. Одговор је из више разлога позитиван.

Према горенаведеним основним редакцијским одликама узорка од 50 српских преписа МЕН, Луш. се према наслову другог одељка¹⁷ првог дела номоканона – „Правила саборна апостолска и великаго василија и других светих“ – поклапа с преписима Хил. 301, НБ 310 и ПБК, од којих данас постоји само Хил. 301. Наслов другог дела му је истоветан као у већини преписа: „Различни главизни сабрани от иног номоканона о свештеницех“. Према броју правила у првом делу – 230 – подудара се такође с већином преписа, а према изостанку нумерације у другом делу, с преписима БМС, РР I 17; УБ 29; РНБ, П. 243; НБС 10; АСАНУ 51 и 364; Хил. 305; КНМ, IX Н 13 [§ 21] и IX Н 20 [§ 20].

Пошто међу рукописима које сам поредио само Хил. 301 (НБ 310 и ПБК) и Луш. имају исти наслов другог одељка првог дела, очекивало би се да се два рукописа подударају по структури, а преписи МЕН у њима по садржини. Међутим, управо се при том поређењу види колико редакцијског, лексичког и синтаксичког богатства има у рукописној традицији МЕН, чему

¹⁶ Многе такве примере из грчке рукописне традиције (до 647 нумерисаних правила) побројао је А. Алмазов, *Законоправильник*, 71–77.

¹⁷ Нема основа за поређење наслова првог одељка првог дела јер је почетак рукописа изгубљен.

управо препис Луш. даје осетан допринос. Заједничка одлика Хил. 301, НБ 310 и ПБК јесте да су пре МЕН преписани Скраћена синтагма Матије Влас-тара и тзв. Јустинијанов закон, два текста који спадају у састав Душанова за-конодавства. Међутим, већ у тој одлици почиње разилажење од Луш., коме недостају само прва два листа с почетком МЕН.

На почетку сачуваног дела текста Луш. се разилази од Хил. 301 и по-дудара са свим осталим мени познатим преписима. Ево неколико сонди:

Хил. 301: Рци ми чедо чим(ѣ) растлиль еси д(ѣ)вство свое еда вѣсе занїет[ѣ] или осѣзаеши се

Луш. и остали: Рци ми чедо не растлиль еси дѣвство свое малакїєю . не ли малакѣтвоуеши

Хил. 301: Рци ми чедо еда съблоудиль еси съ женами . и коего чина бѣхоу . или вѣдовице . ил(и) моужати бѣхоу

Луш. и остали: [...] не ли съблоудиль еси съ женоу . и съ коликими паде се . и каа лица быше , поуштеницами , или имахоу моужа

Хил. 301: [...] или имѣл(ѣ) еси обручницеу . и прѣжде вѣнчанїа былъ еси съ нїєю

Луш. и остали: [...] не ли въ обрученоу соуштоу ти еште и прѣжде брака паде се съ нїєю

Хил. 301: Рци ми чедо еда оубїство сѣтвориль еси волею или неволею

Луш. и остали: Рци ми чедо не оубил' ли еси чл(о)в(ѣ)ка , волею , или неволею

Од реченице „Рци ми чедо не ли еда закле се еси когда“ итд. на fol. 2v Луш. се подудара са Хил. 301, а разилази од осталих рукописа. Ево неколико лексичких разлика које ово потврђују:

Луш. и Хил. 301	Остали
закле се маистор ^ѣ ѡсповаль еси (тако!) или вљконадѣноу . или орлоадиноу . или другоу летеште хранити се	ротиль се еси хоудожникъ оукориль еси или вљкохиштное или птицею поражено сирѣчь ѡтъ крагоуа или ѡтъ ине птице блюсти се

Подударање Хил. 301 и Луш. и њихово одступање од осталих преписа наставља се и у другом одељку првог дела номоканона, почевши од наслова, како је већ наглашено. Пошто су у овом одељку правила нумерисана, разлике и поклапања, лексичка и редакцијска, показашу према броју правила:

1
 Луш. и Хил. 301: Иже хиротонишетъ ѡт[ъ] дроуг(оу) епарѣію, съ роукоположеніемъ низлагает се и роукоположивъ . по л.мъ правиле с(ве)тых[ъ] ап(о)с(то)ль.

Остали: Иже роукополагаеи чрѣзь прѣдель . съ роукополагаемымъ да извръжет се . по лѣ правилу с(ве)тых[ъ] ап(о)с(то)ль. (у неким рукописима, рецимо НБС 10; БМС, РР I 18; Син. 46, стоји 30. правило, као у Луш. и Хил. 301).

2
 мазды ради (Луш. и Хил. 301, али и БМС, РР I 19) – за имѣніе (НБС 650; БМС, РР I 18; Син. 46 итд.) – за сребръники (УБ 29 и 43; БМС, РР I 17; Деч. 70; НБС 10; Син. 18; РНБ, П. 243 итд.).

3–4 Луш. и Хил. 301 – бр. 4 остали.

5 Луш. и Хил. 301 – бр. 3 остали.

Луш. и Хил. 301: Клирикъ емѣ аште боудеть низлагает се. ~
 Остали: Причѣтникъ испоручаеи се , да извръжет се по к моу правилу с(ве)тых[ъ] ап(о)с(то)ль.

6 Луш. и Хил. 301 – бр. 5 остали.

7 Луш. и Хил. 301 – бр. 6 остали.

8 Луш. и Хил. 301 – бр. 7 остали.

9 Луш. и Хил. 301 – бр. 8 остали.

9 bis

Луш. има грешком два узастопна правила нумерисана бројем 9; то је правило бр. 10 у Хил. 301, а бр. 9 код осталих.

Правила 8, 9 и 9 bis у Луш., о вољном и невољном убиству, у већини рукописа нумерисана су бројевима 7, 8, 9 и 10 и разликују се у обиму, начину формулисања правила и њиховом редоследу. Ево разлике у првом правилу о убиству:

Луш. и Хил. 301: Оубиство сътвориви волею , лѣтъ .ѣ да не прич[ести] т се . по .нѣс.мѣ правилѣ с(вѣ)гых[ъ] ап(о)с(то)ль.

Остали: Оубѣиви самоволнѣ (самохотнѣ, у неким ркп.) чл(о)в(ѣ)ка .ѣ лѣт(ѣ) да не причестит се . по нѣс правилоу великаго василѣа.

Још су веће разлике у односу на грану рукописа (МСПЦ 6; МСПЦ, Г. 21; ПБ 19; КНМ, IX Н 16 [Ѕ 19]; БМС, РР II 51), у којој се те одредбе налазе на почетку. Опширније су, носе бројеве од 1 до 7 и имају прописе које друге две гране немају. На пример она о убиству у турској војсци, према МСПЦ, Г. 21: Аште поженоутъ тоурѣи въ врѣме сѣ моучноѣ , тимара рад[и] хр(и)стѣанина на воискоу . и оубѣсть неволею чл(о)в(ѣ)ка . да не причестит се итд.

10

Луш. се у нумерацији поклапа с осталима, а у садржини са Хил. 301, код којег је ово бр. 11.

11

Исто – бр. 12 Хил. 301.

12

Исто – бр. 13 Хил. 301.

Луш. и Хил. 301: Гоить, и влъховъ и магесникъ...

Остали: Чародѣи . сыречь, влъховъ и прорицатель...

До броја 19 Луш. нема нумерацију, а Хил. 301 нема је до краја текста.¹⁸ УБ 29 нема нумерацију од бр. 14 до бр. 19. Од бр. 19 Луш. се разилази од Хил. 301 и поново поклапа према садржини, синтакси и лексици с осталим преписима.¹⁹ У Хил. 301 недостају правила 27 и 28. Хил. 301 има и други номоканон у целости, и ту је однос према Луш. и осталим рукописима исти, мада су разлике, и поред сталних разнотченија, мање.

¹⁸ Текст од 13. до 22. правила објавио је Стојан Новаковић према ПБК (нису у свему подударни): *Матије Властара Синтагмат*, прир. С. Новаковић, Београд 1907, LV–LVIII.

¹⁹ Примере лексичких разнотченија Хил. 301 и осталих преписа види у: М. Цибранска-Костова, *Покајната книжнина*, 502–511.

И у осталим правилима првог дела номоканона, нема знатнијих одступања Луш. од већине српских преписа. Ево неколико сонди:

30

66. правило Василија Великог уместо 67. правила. Иста грешка у свим преписима МЕН.

Луш. изоставља други део правила, у чему остаје усамљен уз рукописе KNM, IX Н 12 [§ 23] и IX Н 14 [§ 22].

33

Уместо правилног „съ сестриною (първою) сестрою“ у многим преписима стоји погрешно: „съ стриною сестрою / съ стриною сестрою / съ стриною своєю“. Луш. иде у ред преписа с најређом варијантом – съ стриною – какву сам пронашао само у УБ 43. У већини преписа где је стрина уместо сестре, иста је грешка и у наредном, 34. правилу. Тако и Луш.: „Съ вьторою стриною“.

41

Уместо „канону“ пише „каноуно“.

48

66. правило Василија Великог – исправно као у већини преписа, за разлику од ПБ 231; Гр. 14; МСПЦ 323 и Син. 18, где стоји 62. правило.

68

Уз број правила, наслов „Тогожде събора“, као и у преписима БМС, РР I 17 и РР I 19; АСАНУ 28, 47, 154 и 364; РНБ, П. 243; УБ 29 и 43; МСПЦ, Г. 6, 10, 11 и 21; ПБ 19; НБС 650; Хил. 301; Деч. 70.

70

Уместо „простыню“ пише „поустиню“, као у преписима Син. 46; БМС, РР I 17 и РР I 18; УБ 29 и 43; Хил. 304 и 305; МСПЦ, Г. 6 и 63; АСАНУ 154 и 424; ПБ 187; KNM, IX Н 12 [§ 23], IX Н 13 [§ 21], IX Н 14 [§ 22] и IX Н 20 [§ 20].

73

Уместо „изврѣгоуть“ пише погрешно „и разврѣгоуть“.

89

Наслов „Паки тогожде с(вѣ)т(а)го“, као у БМС, РР I 17; УБ 43; KNM, IX Н 12 [§ 23] и IX Н 14 [§ 22].

174

Уместо „епископа китроу“ пише „еп(и)ск(о)па крїтоу“ и у тој грешци је Луш. јединствен. Исто и у 192. правилу. У МСПЦ, Г. 63: „епископа кипроу“.

185

Уместо 51. правила Василија великог у Луш. стоји 81. правило, као у преписима БМС, РР I 17; АСАНУ 28, 47 и 154; МСПЦ 6; KNM, IX Н 12 [§ 23], IX Н 14 [§ 22] и IX Н 20 [§ 20].

Након текста МЕН у Луш. је преписана молитва за оне који хоће да се причесте. У рукописима МЕН, међу допунским текстовима могу се наћи две врсте молитава, ретко и у истом рукопису (МСПЦ 323), преписане једна за другом. Једна је молитва архијереја за оне што исповедају вернике, која је прешла и у руске штампане епитимијне номоканоне:

Молитва юже дають епископи доуховнымъ ѿтцемъ да приѣмлють чловѣковъ на исповѣданїе (АСАНУ 51).

Друга је она која се налази у Луш., а преписује се, по правилу, у требницима и архијерејским чиновницима, као и у псалтирима с последовањем.²⁰ У Хил. 301 и НБ 310 ова молитва је преписана пре МЕН и носи наслов различит од оног у Луш.

Луш: Сїа же м(о)л(и)тва , г(лаго)лѣма ѿт[ъ] архїереа , или ѿт[ъ] їереа надъ хотештимъ причестити се . праштае емоу волнаа и неволнаа сьгрѣшенїа . и вьсакоу запрѣштенїе и вьсакоу клетвоу . и заклинанїе , разрѣшае емоу . рекше трис(ве)тоє . таже г(оспод)оу помолим' се.

НБ 310 и Хил. 301: Молитва юже глаголетъ архїереи или доуховник проштеноу за грѣхы вьсе волны же и неволныє и вьсакоу клетвоу и заклинанїе и вьнегда причештати се светыхъ таинь.²¹

У архијерејским чиновницима и требницима, као и у неким српским преписима МЕН (Гр. 14 и KNM, IX Н 16 [§ 19]) има наслов сличан ономе у Хил. 301:

Молитва юже глаголетъ архїереи или доуховник проштеноу за грѣхы вьсе волныє же и неволныє и вьсакоу клетвоу и заклинанїе

1) и вьнегда причештати се светыхъ таинь.

или

2) и за вьсакъ грѣхъ.

Посведочене су и друге варијанте наслова у појединачним преписима:

²⁰ У Луш. за њом следи знатно краћа, друга молитва о истоме, која се и у требницима и чиновницима преписује у наставку прве молитве.

²¹ Љ. Стојановић, *Каталог Народне библиотеке у Београду, IV. Рукописи и старе штампане књиге*, Београд 1903, 123.

М(о)л(и)тва раздрѣшена ѿ[ь] архіереа и ѿ[ь] д(о)уховника
(МСПЦ 6)

М(о)л(и)тва идоуштымъ причестити се (ПБ 19)

М(о)л(и)тва д(о)уховна еже г(лаго)лѣт(ь) д(о)уховныкъ за проштеніе
грѣхѡм[ь] (РНБ, П. 243)

М(о)л(и)тва, г(лаго)лѣмаа ѿ[ь] д(о)уховника над[ь] исповѣдавѣшимъ
се , и хотешем[ь] причестити се (НБС 650; КНМ, IX Н 13 [§ 21] и
АСАНУ 364)

Међутим, варијанти у Луш. најприближнија је она у рукопису БМС,
РР II 51:

М(о)л(и)тва ѿ[ь] архіереа , или іереа г(лаго)лѣма хотештомоу
причестити се б(о)ж(ь)ств(ь)ных[ь] и животворештиих[ь] таинь.
праштае емоу волнаа и неволнаа сьгрѣшеніа . и свако проклетіе и
клетвоу.

Луш. и у овом елементу одступа од Хил. 301 и то не само по наслову,
већ и према стилским и текстолошким одликама текста, с мноштвом различ-
тенија, иако је смисао исти. Доволно је скренути пажњу на чињеницу да се
молитва у Хил. 301 упућује грешницима у множини, а у Луш. у једнини. С
друге стране, и поред сличности у наслову, текст молитве у Луш. и БМС,
РР II 51 има доста одступања. Заправо, поређењем текста молитве у Луш. с
онима у НБС 650 и РНБ, П. 243, или, рецимо, у требницима ПБ 171 и БМС,
РР II 15 види се да је она у Луш. јединствена по својим текстолошким и
лексичким одликама.

Служба Акатисту преслатком имену Господа нашега Исуса Христа,
преписана на крају рукописа, нема посебних одлика. Акатист и Служба
могу се преписивати као одвојени састави, али и укрштено, као у овом слу-
чају. И тада пратеће стихире не морају имати стално место. Препису Служ-
бе Акатисту у Луш. идентичан је онај у Псалтиру с последовањем (НБС
30). Пошто се Акатист или Служба Акатисту често преписују у псалтирима
с последовањем, који представљају основну монашку литературу, није ис-
кључено да је овај рукопис настао и користио се управо у некој монашкој
заједници, као приручна књига за манастирског духовника. Управо у препи-
су НБС 30 наглашено је да Службу Акатисту Исусу Христу монаси морају
говорити сваког дана.²²

²² Идентификацију овога текста извршио је др Владан Тријић, начелник Одељења за археологију Народне библиотеке Србије, Београд. На томе му и овом приликом захваљујем.

*

Сондажно поређење показало је да Луш., иако се у многим елементима поклапа с већином од 50 преписа узорка МЕН, јесте сваке научне пажње вредан представник овог споменика српског црквеног права. Поједине његове текстолошке и језичке одлике сврставају га у скупину особених, бројем скромних преписа, а према особинама редакцијског типа, делимичном поклапању с јединственим преписом Хил. 301, а делимичним с већином осталих преписа, текстолошким и лексичким одликама Молитве за причешће, те постојањем Службе Акатисту имену Исуса Христа као допунског текста, издваја се као једини такве врсте. Због наведених одлика, готово непознати препис из Цркве Светог арханђела Михаила у селу Клинци, мора бити неизоставан у текстолошким испитивањима МЕН, реконструкцији текста најближег српском протографу и његове историје.

ПОПИС УПОТРЕБЉЕНИХ ПРЕПИСА МЕН

АСАНУ – Архив Српске академије наука и уметности, Београд,

Стара збирка

28

47

51

154

364

424

БМС – Библиотека Матице српске, Нови Сад, Одељење старе и ретке књиге, Збирка рукописа

РР I 17

РР I 18

РР I 19

РР II 51

Гр. – Библиотека Српске православне епархије будимске, Сентандреја, Библиотека манастира Грабовац

14

Деч. – Манастир Дечани, Збирка рукописа

70

KNM – Knihovna Národního muzea, Praha, Šafaříkova knihovna (Библиотека Народног музеја у Прагу, Шафарикова збирка)

IX H 12 [Š 23]

IX H 13 [Š 21]

IX H 14 [Š 22]

IX H 16 [Š 19]

IX H 20 [Š 20]

Луш. – Црква Светог арханђела Михаила, Клинци, Лушница б.б.

МСПЦ – Музеј Српске православне цркве, Београд, Збирка рукописа

6

323

МСПЦ, Г. – Музеј Српске православне цркве, Београд,
Грујићева збирка

6
10
11
21
63

НБ – Народна библиотека у Београду, Збирка рукописа
(уништена 6. априла 1941)

40
153
310
449

НБКМ – Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методиј”,
Софија, Славјаноезични и чуждоезични рџкописи

1411

НБС – Народна библиотека Србије, Београд, Збирка
ћирилских рукописних књига

10
650

ÖNB – Österreichischen Nationalbibliothek, Wien, Sammlung von
Handschriften und alten Drucken, Cod. slav. (Аустријска национална
библиотека, Беч, Одељење рукописа и старих књига, словенски руко-
писи)

98
103
104
113
138
167

ПБ – Библиотека Српске патријаршије, Београд, Рукописни фонд

19
187
231

ПБК – Библиотека Српске патријаршије, Сремски Карловци,
Рукописни фонд (до Другог светског рата)
б.б.

РНБ, П. – Российская национальная библиотека, Санкт-Петербург,
Фонд рукописей, Собрание Погодина
243

Син. – Манастир Свете Катарине на Синају, Збирка словенских рукописа
18
46

УБ – Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“,
Београд, Фонд старе и ретке књиге, Тирилски рукописи
29
43

Хил. – Манастир Хиландар, Збирка рукописа
301
304
305

Dorđe BUBALO

PENITENTIAL NOMOCANON FROM THE CHURCH OF ST. MICHAEL THE ARCHANGEL IN VILLAGE KLINCI (LUŠTICA)

Summary

On the occasion of visiting the churches in the area of Herceg Novi 1986, for the purpose of identification and inventory of the manuscripts and old printed books, in the Church of St. Michael the Archangel in village Klinци, on the Luštica Peninsula an incomplete manuscript of penitential nomocanon was discovered. The manuscript was conserved in the National Library of Serbia. It comprises 91 sheet the beginning, the end and several sheets in the middle are missing.

It contains the text of an earlier penitential nomocanon (known in the science as Paul's or Nomocanon attached to the Big Ritual Book, two Communion Prayers and Akathist Service to the sweetest name of our Lord Jesus Christ.

Sounding comparison of the Luštica transcription with the samples of 50 transcriptions of the early penitential nomocanon, proves that this transcription, although in many elements identical to the majority of the other transcriptions, is an exemplar of that Serbian legal relic worth attention. Certain of its textual and linguistic characteristics are classified as distinctive, according to the number of modest transcriptions, and according to redaction traits partly alike to the unique transcription of Hil. 301, and also partly like the majority of other transcriptions, yet, regarding the redaction and lexical characteristics of the Communion Prayer, as well the Service to Akathist to the name of Jesus Christ distinguish it as the only of the kind.

Due to the afore mentioned characteristics the almost unknown transcription from the Church of St. Michael the Archangel in village Klinци must be indispensable in textual examination of the early penitential nomocanon.

Key words: Penitential nomocanon, Luštica, Klinци, Church of St. Michael the Archangel, Communion Prayer, Service to Akathist to the sweetest name of our Lord Jesus Christ.